

TÜRK DÜNYASI

DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

SAYI:17

BAHAR • 2004

TÜRK DÜNYASI

DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

SAYI. 17 * BAHAR * 2004

**5846 Sayılı Kanuna göre bu eserin bütün yayın, çeviri ve iktibas hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.**

ISSN : 1301-077

Kapak : Yün eğiren Çuvaş kadını

Baskı sayısı : 1000 Adet

Baskı : Türk Hava Kurumu Basımevi İşletmeciliği

TÜRK DÜNYASI DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Türk Dil Kurumu adına : Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olup, yılda iki sayı olarak yayımlanmaktadır. İlk sayı 1996'da yayımlanmıştır.

Yazı Kurulu :

Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN
Prof. Dr. Reşat GENÇ
Prof. Dr. Recep TOPARLI
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Yayın Danışma Kurulu :

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Mustafa İSEN
Doç. Dr. Mustafa ÖNER
Doç. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU
Doç. Dr. Çetin PEKACAR
Doç. Dr. Mehmet KARA
Yard. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR

Dergi Tasarım ve Yayın Sorumluları :

Mesut ÇETİNTAŞ - Ejder ÇELİK

Baskı : Türk Hava Kurumu Basımevi

Yönetim Yeri Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere - ANKARA

Telefon : (0312) 428 61 00 / 137

Belgegeçer : (0312) 428 52 88

Genel Ağ : <http://tdk.org.tr> Elmek : bim@tdk.org.tr

Yurt Dışı Satış Fiyatı : 5 Avro

İÇİNDEKİLER

MUSTAFA AÇA

Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Züleyha* Mesnevisi ile Tatar Türklerinin *Yosif Kitabı*
Üzerine Karşılaştırmalı Bir Bakış7

ADILHAN ADILOĞLU

Kafkasya'da Yaşayan Tatar Kabileleri21

VALENTINA GAVRILOVNA ŞULBAYEVA

Derin Geçitte43

METİN ARIKAN

Gaspıralı'nın Türk Dünyası'na Tesirleri69

PROF. DR. SALICAN CIGITOV

Sovyet Döneminden Önce Kırgız Edebiyatı77

DOÇ. DR. ALIMCAN İNAYET

Seyit Noçi Destanı ve Seyit Tipi Üzerine91

YARD. DOÇ. DR. MUSTAFA ORAL

Türkoloji Tarihinde 1926 Bakû Türkiyat Kongresi107

VUGAR SULTANZADE

Azerbaycan Türkçesinde Hitapların Vurgusu131

YARD. DOÇ. DR. ERTUĞRUL YAMAN

Aybek Musa Taşmuhammed Oğlu (1905-1968)141

CEMAL VELİDİ

Abdullah Tukay (Akt.: Mustafa Öner)155

YARD. DOÇ. DR. HİKMET YILMAZ

Kazak Türklerinin Bir Akını: Daniyal Dikeyuli Kayranbaev191

SALİH YILMAZ

Astrahan Bölgesinde Yaşayan Karakalpaklar201

KAFKASYA'DA YAŞAYAN TATAR KABİLELERİ

ADILHAN ADILOĞLU

Karaçay-Malkar Türklerinin tarihi ve kültürü hakkında en eski bilgileri XV-XIX. yüzyıllarda Kafkasya'yı dolaşan Avrupalı ve Rus gezginlerin yazdıkları seyahatnamelerde bulmaktayız. Fakat bu gezginlerin bir kısmı bizzat Karaçay-Malkar Türklerinin arasında bulunmamışlar, Kafkasya seyahatleri sırasında ziyaret ettikleri yerlerde başkalarının Karaçay-Malkar Türkleri hakkında anlattıklarını yazmışlardır. Bununla birlikte bu gezginlerin seyahatnamelerinde verilen bilgiler Karaçay-Malkar Türklerinin eski tarihi ve kültürü bakımından çok değerlidir. Çünkü, Karaçay-Malkar Türkleri hakkında eskiye dair kayda geçirilmiş bilgi ve belge pek azdır.

Karaçay-Malkar Türklerinin eski tarihi ve kültürüyle ilgili en önemli seyahatnamelerden biri de Julius von Klaproth'un 1807-1808 yılları arasındaki Kafkasya seyahatinden sonra yayımlandığı "Kafkasya ve Gürcistan'a Seyahatler" adlı eseridir. Eski seyahatnameler içerisinde Karaçay-Malkar Türkleri hakkında en fazla bilgiler Julius von Klaproth'un eserinde verilmektedir. Fakat, Julius von Klaproth'un: "Karaçaylılarla ilgili anlatılan bilgiler Sachar İvanoviç Çergilov adlı bir Ermeni'nin ağzından yazılmıştır. Bu adam şimdi Mozdok'ta yaşamaktadır. Birkaç yıl Karaçaylıların içinde kalmış. Karaçaylıların adet, gelenek ve görenekleri hakkında bana çok şey anlattı. Karaçaylılarla ilgili verilen bu bilgiler diğer Tatar kabileleri için de geçerlidir" şeklinde cümlesinden onun Kafkasya seyahati sırasında bizzat Karaçaylıların arasında bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Julius von Klaproth Kafkasya'da iki kere bulunmuştur. İlk seyahatini 1807 yılında Stavropol ve Georgiyevsk bölgelerine yapmıştır. Bu bölgelerde bulunduğu sıralarda Beştav (Pyatigorsk) ve çevresinde de araştırmalar yapmıştır. Bu yıllarda Kafkasya'da baş gösteren veba salgını nedeniyle Kuzey Kafkasya'ya girmeyip doğrudan Tiflis'e geçmiştir. 1808 yılında ise veba salgına aldırılmayarak Mozdok'a ve oradan da Kabardey bölgesine gitmiştir. Buradan Kafkas dağlarını aşarak Raça'ya geçmiş ve daha sonra Kuzey Kafkasya'ya geri dönerek Laba ırmağı dolaylarına kadar seyahatini sürdürmüştür. Buradan da Stavropol yoluyla Petersburg'a dönerek seyahatini tamamlamıştır.

Oryantalist (Doğubilimci) ve gezgin Heinrich Julius von Klaproth 11.10.1783 tarihinde Berlin'de doğmuştur. Meşhur Alman Kimyager Martin Heinrich von Klaproth'un oğludur. Gençlik yıllarında doğu bilimleriyle uğraşmaya

başlamış ve Çince öğrenmeye büyük ağırlık vermiştir. 1801-1803 yılları arasında Halle Üniversitesinde klasik filoloji öğrenimi görmüştür. Doğu milletleri üzerine dil, tarih, coğrafya ve etnografya alanlarında çok sayıda kıymetli eserler vermiştir. Julius von Klaproth 08.08.1835 tarihinde Paris'te ölmüştür.

Julius von Klaproth 1804 yılında Petersburg Bilimler Akademisi tarafından aldığı davet üzere Rusya'ya gitmiştir. Rusya'da yedi yıl kalan J. Klaproth, Çin, Mançu, Moğol, Türk, Ermeni, Gürcü ve Çerkesler üzerine çalışmalar yapmıştır. Sibiryaya ve Kafkasya'ya düzenlediği seyahatlerde bol miktarda materyal toplamıştır. 1805 yılında J.A. Golovkin'in başkanlığında tertiplenen bilim kuruluyla birlikte Çin'e seyahat etmek üzere yola çıkmışsa da Urga'dan İrkutsk'a dönmek zorunda kalmıştır. Dönüş sırasında Doğu ve Batı Sibiryaya'nın güney bölgelerinde dil, etnografya ve coğrafya araştırmaları yapmıştır.

Asya dileri üzerine hazırladığı ilk çalışmaları "Asiatisches Magazin" (Weimar, 1802-1803) adlı dergide yayımlanan Julius von Klaproth'un başlıca önemli eserleri şöyledir: "Sur la langue et l'origine des Aghouans" (Paris, 1810); eserde Afganlıların dilleri ve etnik kökeni üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Sanskrit, Fars, Kürt ve Oset dilleri ve kültürleri arasındaki benzerlikler ortaya konulmaktadır. "Asia Polyglotta" (Paris, 1823 ve 1831); eserde Başkurt, Kazak, Kırgız, Yakut ve Tunguzlar hakkında değerli bilgiler verilmektedir. "Sur quelques antiquites de la Sibirie" (Paris, 1824); eserde eski Türk yazıtlarında kullanılan yazı Grek yazısıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. "Memories relatifs a l'Asie" (Paris, 1824 ve 1828); eserde Codex Cumanicus üzerinde durulmaktadır. "Abhandlung über die Sprache un Schrift der Uiguren" (Berlin, 1811) ~ "Memories sur la langue et l'écriture des Ouigours" (Paris, 1812); eserde Uygur dili ve yazısı üzerinde durulmaktadır. "Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808" (Halle, 1812) + "Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808" (Berlin, 1814) ~ "Travels in the Caucusus and Georgia performed in the years 1807 and 1808" (London, 1814) ~ "Voyage au mont Caucase et en Georgie" (Paris, 1823). "Die Sprachen des Kaukasus" (Weimar, 1814). "Geographisch-Historische Beschreibung des ostlichen Kaukasus" (Weimar, 1814). "Description géographique du Caucase orientale" (Paris, 1814). "Tableaux Historique, Geographique, Ethnographique et Politique de Caucase" (Paris, 1827). "Tableaux Historiques de l'Asie" (Paris, 1826). "Vocabulaire et grammaire de la langue georgienne" (Paris, 1827). "Description des provinces Russes entre la mer Caspienne et la Mer noire" (Paris, 1814). "Catalogue des livres et manuscrits chinois et mantchous de la bibliotheque de Berlin" (Paris, 1822).¹

¹ Prof. Dr. Hasan Eren., Türklük Bilimi Sözlüğü: I. Yabancı Türkologlar, TDK Yayınları, Ankara, 1998, s. 190-191; Hartmut Walravens, Julius Klaproth (1783-1835) Leben und Werk, Wiesbaden, 1999, s. 20-27; Aydın O. Erkan., Tarih Boyunca Kafkasya, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1999, s. 44.

Julius von Klaproth

Petersburg Bilimler Akademisinin desteğiyle 1807-1808 yıllarında Kafkasya'ya iki kere seyahat yapan Julius von Klaproth burada Gürcü, Çerkes, Abaza, Oset ve Çeçen-İnguş gibi Kafkas kavimleri ile Karaçay-Malkar, Kumuk ve Nogay Türkleri hakkında bol miktarda materyal toplamıştır. Topladığı bu materyalleri "Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808" (Halle, 1812) adlı eserinde yayımlamıştır. Bu eser daha sonra düzeltme ve eklemeler yapılarak ikinci kez (Berlin, 1814) yayımlanmıştır. Julius von Klaproth'un bu değerli eserinin İngilizce tercümesi "Travels in the Caucasus and Georgia performed in the years 1807 and 1808" adıyla 1814 yılında Londra'da yayımlan-

miştir. Fransızca tercümesi ise "Voyage au mont Caucase et en Georgie" adıyla 1823 yılında Paris'te yayımlanmıştır.

Eserin İngilizce tercümesi, Almanca nüshanın ilk baskısından (Halle, 1812) tercüme edilmiştir. Eserin Fransızca nüshası olan "Voyage au mont Caucase et en Georgie" (Paris, 1823) adlı kitap ise Almanca düzeltmeli ve ilaveli nüshadan yani ikinci baskıdan (Berlin, 1814) tercüme edilmiştir. Bu kıymetli eserin orijinal Almanca nüshalarına maalesef ulaşamadım. Fakat, İngilizce ve Fransızca tercümelemler arasındaki karşılaştırmadan, Almanca nüshanın ikinci baskısında pek fazla düzeltme ve ilave olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, Julius von Klaproth'un Karaçay-Malkar Türkleri hakkında verdiği bilgiler, İngilizce tercümenin 280-298 sayfaları arasındaki "Tartar tribes in the Caucasus" başlıklı XXIV. bölümü ile Fransızca tercümenin 273-214 sayfaları arasındaki XI. bölümünden Türkçe'ye çevrilmiştir.² Julius von Klaproth'un verdiği bazı hatalı bilgiler dipnotlarla belirtilerek tarafımdan düzeltilmiştir. Tereddüt edilen bazı özel, yer ve kavim ad aktarımlarının yanına Julius von Klaproth'un yazdığı orijinal şekilleri parantez içerisinde verilmiştir.

Kafkas dağlarının arasında; Kuban ırmağının doğduğu yerde, Baksan, Çegem, Nalçik, Çerek ve Argudan ırmakları civarında; Çerkeslerin "Tatar Kuşha"³ dediği ve Gürcülerin de "Basiyani" şeklinde adlandırdığı; kendi hallerinde ve sakin bir hayat süren Tatar kabileleri yaşamaktadır. Güldenstädt makalesinde bunların adını hatalı olarak "Ciki" (Dshiki) şeklinde yazmıştır. Halbuki bu ad eskiden Çerkesler için kullanılmıştır. Mesela Gürcüler eskiden Çerkeslere "Ciki" derlerdi. Yaşadıkları ülkeyi de "Ciketi" (Dshikethi) şeklinde adlandırmaktaydılar. Ciki denilen kavim, İtalyanların hazırlamış olduğu ortaçağ haritalarında Kuban vadisinden Karadeniz kıyılarına, Pitsunda (eski Pytius) ve Pezonda'ya kadar uzanan yerlerde gösterilen Çerkes kavmidir. Bunlar eski Bizans'ın "Zik" (Zychians) dediği kavimdir. George Interiano da açık ve net bir şekilde eski Yunanlıların Çerkesleri "Zik" şeklinde adlandırdığını söylemektedir.

"Basiyan" adı ise onların beylerinin aile adından gelmektedir. Gürcü Coğrafyası adlı esere göre Basiyat adlı bey ailesi Oset kökenlidir. İlginç bir çalışma olan "Aghtzera atzindelissa Kharthlissa Ssasghwritha mthith Mdixarith da adgilitha da mass schina schenebulitha" (Karthli'nin Tasviri: Sınırlar, Dağlar, Irmaklar, Bölgeler ve Buraların Yapıları) adlı eserin ortaçağın son yüzyılı hakkındaki

² Julius von Klaproth, *Travels in the Caucasus and Georgia*, translated from the German by F. Shoberl, London, 1814, s. 280-298; Jules Klaproth, *Voyage au mont Caucase et en Georgie*, Paris, 1823, s. 273-214.

³ Çerkes dilinde "kuşha" kelimesi "dağ", "dağlı" anlamlarına gelmektedir. Buna paralel olarak "Tatar Kuşha" kelimesi "Dağ Tatarı" veya "Dağlı Tatar" şeklinde açıklanabilir.

bölümünde şöyle denilmektedir: “Çaşilitze (Schtschachilitse), Tagaur (Thagauri), Kurtauli (Khurthauli), Badelidze (Badelitse), Çerkes ve Basiyanların etnik oluşumunda birçok soylu Oset ailelerinin önemli payı vardır.”⁴

Yaşlıların anlattığına göre onlar çok eskiden Kuma ve Don ırmakları arasında yaşıyorlarmış. Fakat bu dönemin ne zaman olduğu hakkında kesin bir tarih söyleyemiyorlar. Onların başşehirlerinin adı “Kırk-Macar” imiş. Bu şehrin adı onların dillerinde “kırk tane taş bina” veya “kırk tane dört tekerlekli araba-ev” anlamına gelmektedir. Herhalde onlar göçebe hayatı sürdürüp koyunculuk işiyle meşgul olduklarından şehrin adının anlamı da bundan kaynaklanmaktadır.

Macar şehri harabelerine bakılırsa şehir halkının kıt kanaat yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu şehrin sakinleri ile komşu kavimler arasında sürekli düşmanlık olmuş ve uzun süren savaşlar cereyan etmiş. Daha sonra şehir halkı yenilgiye uğramış ve şehirden kovulmuş. Onlar da bugün “Büyük Kabardey” denilen topraklara gelip yerleşmişler. Bir kısmı da yüksek dağlık vadilere, Kuban, Baksan ve Çegem ırmakları civarına yerleşmişler. Söylediklerine göre bu olaylar bundan 450 yıl önce gerçekleşmiştir.

Bunların bir kısmı da Malka dolaylarına yerleşmişlerdir. Halen orada yaşamaktadırlar. Çerek ırmağı kıyılarından başka bir yere göç etmemişlerdir. Bunun sakinlerine “Malkar” veya “Balkar” denilmektedir. Buraya gelip yerleştikten sonra onlar uzun bir zaman komşu kavimler tarafından fark edilmemişler. Bu yüzden kimse onları rahatsız etmemiş.

Gürcü Kraliçesi Tamar, Oset ve diğer Kafkas kavimlerinde olduğu gibi, Basiyanlara da Hıristiyanlığı kabul ettirmiştir. Fakat günümüzde ise bu dağlarda tek bir kilisenin dahi kalmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Hıristiyanlığın bazı izlerini bu Tatar kabileleri arasında görmek mümkündür. Mesela bunlar baharda yedi hafta ve yaz mevsimi sonlarında dokuz hafta et, yağ ve süt yemezler.

4 Julius von Klaproth burada hatalı bilgi vermektedir. Malkar Türklerinin etnik oluşum hikayelerine göre; Kuma ırmağı civarında “Macar” adlı şehrin hükümdarı “Canıbek Han”ın “Basiyat” ve “Badinat” adında iki oğlu varmış. Bu iki kardeş ordularıyla gelerek Prens Misak’ın yönetimindeki Malkar ülkesini zaptetmişler, Çerek ve Holam ırmakları arasındaki bütün toprakların hakimi olmuşlar. Daha sonra bu iki kardeş kendi aralarında toprak paylaşımı yapmışlar. Badinat payına düşen Digor (Kuzey Osetya) topraklarının hükümdarı olarak buraya yerleşmiş. Badinat’ın yedi oğlu olmuş. Bunların adı: Çegem, Karacav, Koban, Abisal, Tuvgan, Kubadiy ve Betuy’dur. Badinat’ın oğulları Digor prens ailelerinin soy atalarıdır. Ayrıca, Digor hakimi Badinat’ın karısı da Karaçaylıların Kırımşavhal ailesine mensuptur. Basiyat adlı kardeşin payına ise Malkar toprakları düşmüş. Basiyat’ın dört oğlu olmuş. Bunların adı: Abay, Aydabol, Canhot ve Şahan’dır. Bunlar da aynı şekilde Malkar prens ailelerinin soy atalarıdır. Anlaşılacağı üzere, Malkar ve Digor prens ailelerinin soy ataları Oset değil, Macar şehrinin hükümdarı Canıbek Han’ın oğulları Badinat ve Basiyat kardeşleridir. (Bkz. Miller V.-Kovalevskiy M., V Gorskih Obşcestvah Kabardı-Predanie O Proishojdenii Balkarskih Feodalov (Tavbiyev), Vestnik Evropı Kn. IV, 1884, s. 553-555; Kudaşev, V.N., İstoriçeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode, Nalçik, 1991, s. 156-157; Abayev, Misost., Balkariya, Nalçik, 1992, s. 7.)

Moğolların Gürcistan'ı fethetmesinden sonra Basiyanlar serbest kalmışlar. Fakat bu özgürlük pek fazla uzun sürmemiş. Kısa bir zaman sonra Kabardeyle-
rin hakimiyetine girmişler. Halen Kabardeylelerin hakimiyeti altındadırlar. Basi-
yanlar, Kurgok ve Kaytuk adlı iki Kabardey beyine bağlıdırlar. Basiyanlar her
yıl vergi olarak her bir aile başına bir koyun verirler. Basiyanlar bu vergiyi tuz,
bakliyat, kurutulmuş balık, pamuk, keten, Türk derisi ve diğer gerekli şeyleri sa-
tın almak için Kabardey ülkesine gittikleri zaman verirler. Basiyanlar, Kabardey-
lerden aldıkları malları, kendi ürettikleri yün, çuha, çavdar, keçe, tilki derisi, sülfür,
barut ve diğer şeylerle değiş-tokuş ederler.

Diğer Çerkes kabileleri gibi Basiyanlar da kış mevsiminde sığırlarını Ka-
bardey meralarına götürmeye mecburdurlar. Fakat ürünün bol olduğu zamanlar-
da hayvanlarını kendi topraklarında kışlatırlar. Böyle zamanlarda Kabardey ül-
kesine hiç uğramazlar. Herhangi bir ihtiyaç olmayınca her iki kavim birbirini zi-
yaret etmez. Bu yüzden de aralarında savaş veya başka bir husumet olmaz. Bu-
nunla birlikte Basiyanlar bu gibi durumlara fırsat vermemek için çok dikkatli
davranmaktadırlar. Zaten, Basiyanlar İslam dinini kabul etmelerinden bu yana
Kabardeylelerin hakimiyeti altındadırlar. Basiyanlar kendi yaylalarında mutlu ve
huzurludurlar. Tuz ihtiyaçlarını İmeretya ve Gürcistan'dan karşılarlar. Bunun dı-
şında bahar mevsiminde dağlardan gelen ırmaklardan çıkardıkları tuzu kaynatıp
kullanılır hale getirirler.

Köylülerin belli başlı bir dinî inancı yoktur. Kendi dillerinde "teyri" dedik-
leri bir tanrıya inanırlar. Fakat kesinlikle bu tanrıya "Allah" demezler. Onların
inancına göre "teyri" her şeyin sahibidir ve müşfiktir. Bundan başka birde İlyas
peygamberi (Elijah)⁵ kutsarlar. Anlattıklarına göre, İlyas peygamber sık sık yük-
sek dağların tepelerinde görünürmüş. Bu yüzden onun şerefine kuzular kesip
kurban ederlermiş. Ayrıca süt, peynir, tereyağı ve "sıra" adını verdikleri içkileri-
ni sunarlar. Daha sonra şarkılar söyleyip dans ediyorlarmış. Bunlar eskiden
domuz eti yiyorlarmış. Eskiden kutsal saydıkları birtakım ırmaklar ve ağaçlar
varmış. Bilhassa bahar aylarında ağaç kesmeyi büyük uğursuzluk sayarlarmış.

Gelecekte ve gaipten haber veren kahinlere büyük hürmet gösterirler. Di-
ğer Tatar kabilelerinde olduğu gibi bunların kahinleri de koyunun kürek kemiği-
ne bakıp gelecek hakkında tahminler yaparlar. Bunların beyleri, Kabardeylelerin
baskısıyla Muhammed'in dinini kabul etmişlerdir. Fakat, Karaçaylılardaki mes-
cit ve mollalar, Basiyanlarda yoktur. Bunların dili, Nogay Tatarlarının diline çok
benzemektedir.

⁵ Karaçay-Malkar Türkçesinde "Eliya" şeklinde söylenir. Karaçay-Malkar Türklerinin eski inançlarına göre
şimşek ve yıldırım tanrısıdır. İlyas (Elijah) peygamberin adı bu tanrıya izafe edilmiştir.

